

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Wolfart János

A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK HELYZETÉRŐL

A kisebbségi kérdéstről általában szólva vagy egy adott közeg — ország, régió, település — kisebbségeinek helyzetéről beszélve nem könnyű kikerülni a sematikus megközelítésből vagy a sommás megítélésekből adódó buktatókat. Nem is említve az önkényes összehasonlításokat, a reciprocitás elvének, a kölcsönösség csapdájának veszélyeit.

A kisebbségi kérdés elaltatása — amire hosszú időn át volt példa — éppúgy ártalmas, mint a kérdés „túldimenzionálása”.

Ugyanakkor ez a kérdés nem maradhat a nemzetközi hazai politikai és szakmai közvélemény figyelmén kívül, ha az érintett kisebbségi közösségeket nem akarjuk kitenni az elszigetelődés és a további sorvadás veszélyének.

A Kárpát-medence, földrajzi elhelyezkedésénél fogva, történelme során különféle népek találkozásának színtere volt. 1100 évvel ezelőtt a térségbe települő magyarság szláv és kelta alapnépességgel találkozott. A magyar feudális állam megalapítója, Szent István király külföldiek — német lovagok, olasz és francia szerzetesek — letelepítésével igyekezett az európai normákat átültetni a fiatal államszervezetbe. A XV. század végétől a XVII. század végéig tartó török háborúk, az oszmán birodalom 150 éves tartós berendezkedése drasztikus népességcsökkenést eredményezett a régió döntően magyarlakta középső részén.

A törökök kiűzése után, bár közjogi függetlenségét megőrizte, Magyarország a Habsburg birodalom egyik társországává vált. Az elnéptelenedett területekre az uralkodók, elsősorban III. Károly, majd Mária Terézia külföldi telepéseket, főleg németeket, szlovákokat hívott, különféle kedvezmények ígéréssel. A mai Magyarország etnikai térképe lényegében ebben a korban alakult ki.

Am a XVIII. század végétől a trianoni békeszerződésig terjedő időszakban a magyarság képez kisebbséget (a XIX. század közepén a lakosság 42–48 százalékát teszi ki). Az első világháború utáni békeszerződés radikálisan megváltoztatja a Kárpát-medence politikai és etnikai térképét. A Magyar Királyság elveszti terüle-

tének kétharmad részét, a közvetlen szomszédságában létrejövő új államokban (Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában), több mint három millió magyar maradt. Az új, 93 ezer négyzetkilométer nagyságú Magyarország már nem nevezhető soknemzetiségű országnak, ám területén számos nemzeti és etnikai kisebbség él.

Demográfiai jellemzők

Kisebbségekről beszélve Magyarországon általában a cigányságot, a németeket, a szlovákokat, románokat, a horvátokat, szerbeket és szlovéneket szokás megemlíteni. Rajtuk kívül még bolgárok, görögök, lengyelek és örmények élnek jelentősebb számban hazánkban.

A II. világháború alatt a hitleri genocidium szinte megsemmisítette a magyar zsidó közösséget, a háború után a magyarországi németek kollektív megtorlás áldozata lett, jelentős részét kitelepítették. Az 1947-es párizsi békeszerződés nyomán magyar-szlovák lakosságcsere került sor. Mintegy 65 ezer, évszázadok óta a mai Magyarország területén élő szlovák költözött át Csehszlovákiába, és onnan hasonló nagyságrendű számban telepítettek magyar nemzetiségű polgárokat Magyarországra, többek között az elűldözött németek elhagyott lakóhelyeire.

Az 1940–50-es évek fordulóján a Jugoszlávia ellen indított sztálinista boszorkányüldözés magyarországi leképeződéseként politikai diszkrimináció érte az itteni horvátokat, szerbeket, szlovéneket.

A történetileg rögzült és felhalmozódott sérelmek és félelmek generációkon át továbbélnek a hazai kisebbségekben, ez is oka annak, hogy a magyar népszámlálások a hazai kisebbségek tényleges létszámánál lényegesen alacsonyabb adatokat mutatnak ki.

Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország lakossága 10 375 323 fő volt (1991. január 1-jei állapot). A nemzetiségi bevallás szerint 1990-ben 5636 szlovák, 4851 román, 13 266 horvát, szerb és szlovén (együttesen), és 17 421 német él hazánkban. Ez összesen 41 174 fő. Más népcsoportokra nem terjedt ki a népszámlálás, amelynek teljes körű adatai még nem állnak rendelkezésünkre, csak 463 olyan kiemelt községi, amelyben az 1941. évi népszámláláskor a

magukat nemzetiséginek vallók száma a 200 főt, vagy annál is többet elérte.

A kisebbségi szervezetek becslései alapján a Magyar Köztársaságban mintegy 200–220 ezer német, 110 ezer szlovák, 80 ezer horvát, 25 ezer román, 5 ezer szerb, 5 ezer szlovén él. A bolgár kisebbség létszáma mintegy 2500, a görögöké 6000, az örményeké 3000, a magyaroké 10–15 ezer fő.

A cigányság létszáma az újabb becslések alapján 400–600 ezer főre tehető.

Néhány empirikus vizsgálat — melyek hatóköre csak a városokra terjedt ki — az alábbi minimumadatokat eredményezte: németek 95 ezer, szlovákok 50 ezer, délszlávok (horvátok, szerbek, szlovének) 38 ezer, románok 10 ezer fő. A többi kisebbségre a vizsgálatok nem terjedtek ki.

Életkörülmények

A magyarországi kisebbségek gazdasági integrációja, a cigányság kivételével, befejezett folyamatnak tekinthető. A nemzeti kisebbségek szétszóróan élnek az országban, nem alkotnak zárt, homogén közösséget. Az elmúlt évtizedekben végbement urbanizációs folyamatok a kisebbségek hagyományos közösségeit is szétzilálták.

Az 1940–50-es években az egyes kisebbségeket (németek, horvátok, szerbek, szlovének) politikai diskrimináció érte, ezért sokan a nagyobb védeltséget nyújtó városokba költöztek. Összességében azonban a hazai kisebbségek jelentősebb hányada falun maradt, és döntően agrárfoglalkozást folytat.

A nemzeti kisebbségeket az 1980-as évek erősödő gazdasági recessziója azonos módon érinti, mint a hasonló társadalmi csoporthoz tartozó magyar lakosságot. A kisebbségek fennmaradását azonban fokozottan veszélyezteti, hogy jelentős részük hátrányos helyzetű kistélepedésen él.

A cigányságot különösen erősen sújtja a gazdasági válság. A cigányság foglalkoztatása hagyományosan alacsony szintű volt Magyarországon. Az extenzív iparfejlesztés időszakában (1950–1960-as évek), a foglalkoztatottság adatai ugyan lényegesen javultak, de csak jelentős emberi áldozatok árán: részben, mert a túlnyomórészt falvakban élő cigányság ingázásra kényszerült, többsége pedig — szakképzetlensége következtében — csak kvalifikálatlan munkát kapott. A folyamatosan mélyülő gazdasági recesszió, a munkanélküliség megjelenése zömmel az alacsony képzettségű cigányságot sújtja. A munkaerőpiacon folyó versenyben megjelent a foglalkoztatási diskrimináció is.

A cigány etnikum szociális helyzetének ijesztő romlása átfogó válságkezelést igényel: a mechanikusan alkalmazott, infantilizáló segélyezési rendszert fel kell váltani a saját felelősségre építő célzott szociálpolitikai programokkal, az oktatás hatékonyságának növelésével, a cigány közösségek képviseletére alkalmas vezetők kiválasztódásának elősegítésével.

A cigányság társadalmi felzárkózása bizonyára csak hosszú távon valósítható meg, és az állami támogatások mellett saját erőfeszítésüket is feltételezi.

Jogi helyzet

A nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás alapelveit az Alkotmány rögzíti, amely kimondja: „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.” A tény deklarációján túl, az Alkotmány biztosítja a kisebbségek kollektív részvételét a közéletben, sajátos kultúrájuk ápolását, anyanyelvük széles körű használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

Ugyancsak az Alkotmány határozza meg az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jogállását és feladatait. Ez a jogintézmény a nemzeti és etnikai kisebbségek részére is lehetővé teszi a sérelmek orvoslását.

Az elvi szabályozáson túl a jogrendszer egésze segíti a kisebbségi jogok érvényesülését. Törvényben biztosított az anyanyelv szabad használata a bírósági eljárásban; törvény tiltja és bünteti a nemzeti, népi, faji és vallási csoport elleni bűncselekményt, a faji megkülönböztetést.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesülését elősegítik az önkormányzati törvények, amelyek megkönnyítették kisebbségi képviselők bejutását a helyi önkormányzatokba. A települési önkormányzatok kötelező feladatai közé tartozik a kisebbségek jogainak érvényesítése.

Bár a magyar jogrendszer alapvetően védi a kisebbségeket, a jogi kodifikáció és a jogalkotás folyamata még nem zárult le. Előkészületben van a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait összefoglaló törvény, amelynek elvi alapját a nemzetközi kisebbségjogi egyezmények és ajánlások alkotják, gyakorlati kiindulópontját pedig a hazai kisebbségek helyzete adja.

A törvény előkészítése elhúzódik a megfelelő minta hiánya, valamint jogtechnikai okok miatt, de azért is, mert a kormány csak olyan törvénytervezetet kíván előterjeszteni, amely bírja az érintett kisebbségek támogatását is.

A jogszabály meg kívánja határozni a kisebbségek egyéni és kollektív jogait, ideértve a kisebbségi önkormányzatok, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, valamint a kisebbségek helyi szószólója jogintézményét. Rögzíteni fogja a törvény a nyelvhasználat, az oktatással, a kultúrával, a közművelődéssel és a tömegkommunikációval kapcsolatos kisebbségi jogokat. A törvénytervezetet — várhatóan — még 1991-ben megvitatja az Országgyűlés.

A magyar kormány fontosnak ítéli, hogy a kisebbségek demokratikusan megválasztott, hiteles képviselői a társadalmi élet minden szintjén részvételi lehetőséget és döntési jogot kapjanak a kisebbségeket is érintő kérdések megoldásában. Parlamenti képviseletüket közvetlen választás útján, a parlamenti demokrácia és az alkotmányosság elveinek érvényesítésével, a választójogi törvény módosítása révén kell megoldani.

Arra törekszünk, hogy az emberi jogoknak és a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása ne csak az állam, hanem minden polgár kötelessége legyen, a társa-

dalom erkölcsi értékrendje részévé váljon. Ezért a kisebbségi problémakörnek jelentős helyet és súlyt kell kapnia a nevelésben, az oktatásban és a közéletben.

A mai Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek eredetüket tekintve bevándorló népcsoportok. Nagyonbbrészt tudatos, szervezett telepítés révén érkeztek új hazájukba, amikor az őket kibocsátó haza még nem alkotott egységes nemzetet. Emiatt kimaradtak anyanyelvük nemzeti normatív nyelvvé fejlődésének szerves folyamatából is, anyanemzetükkel hosszú ideig csak laza kapcsolataik voltak és lehettek.

A magyarországi nemzetiségek nyelvi állapotára a mára kialakult kétnyelvűség a jellemző, amelyben a néhány évtizeddel ezelőtti anyanyelvi dominanciát az utóbbi időben az államnyelv, a magyar egyértelmű hegemoniája váltotta fel.

Oktatási rendszer

A számok oldaláról nézve a helyzet nem olyan tragikus: a 295 kisebbségi óvodában mintegy 14 000 gyermek részesül nemzetiségi nyelvű képzésben. A nemzetiségi tanterv szerint oktató általános iskolák (1–8. osztály) száma kb. 320, ezekben az iskolákban mintegy 44 000 gyermek tanulja anyanyelvét. 8 nemzetiségi gimnázium, illetve tagozat működik Magyarországon (3 német, 2 szerbhorvát, 2 szlovák, 1 román) mintegy 900 tanulóval. Nemzetiségi felsőoktatás különböző főiskolákon, egyetemeken folyik, és gyakorlatilag a pedagógusképzésre korlátozódik.

Válságosnak nevezhető viszont a nemzetiségi oktatás helyzete szerkezetét és minőségét tekintve. Az óvodáknak csupán 5 százalékában biztosítottak az állandó anyanyelvű foglalkozások, 95 százalékában heti két ún. „nemzetiségi napot” ír elő a program, az óvodák többsége azonban a nyelvet jól beszélő óvónők hiánya és a gyermekek hiányos nyelvtudása miatt ezt sem tudja teljesíteni.

Hasonló arányokkal találkozhatunk az általános iskolák esetében is: az iskolák 91 százalékában csupán heti négy-hat óra áll az anyanyelv elsajátításának szolgálatában. Az ún. „kétnyelvű” iskolák csak az utóbbi években jelentek meg a nemzetiségi oktatási rendszerben, ezekben a nyelven kívül két-három tantárgy oktatása két nyelven folyik. Nemzetiségi tannyelvű általános iskola csak nevében létezik — a németek esetében még úgy sem —, mivel ebben az iskolatípusban is gyakorlatilag kétnyelvű oktatás folyik. Kevés a gimnázium, és minden iskolatípusban súlyos gond a képzett szakpedagógusok hiánya.

A leghátrányosabb társadalmi helyzetű cigányság kisebbségi jellegű oktatásügye teljességgel megoldatlan.

A kormány programjában vállalta — a kisebbségek és anyaországaik áldozatvállalására is számítva — az óvodától a középiskoláig terjedő új kisebbségi iskola-rendszer létrehozását és a pedagógusképzés hatékony rendszerének megteremtését, beleértve a cigányság sajátosságaihoz igazodó oktatási formák kialakítását is. Az ország anyagi lehetőségeinek korlátozottsága miatt

a közeljövőben azonban aligha várható gyökeres javulás. A szándék komolyságát azonban jelzi, hogy az óvodákat és iskolákat fenntartó önkormányzatok 1991-ben a nemzetiségi oktatásban részesülő tanulókra gyermekenként évi 5000, illetve 14 000 Ft kiegészítő normatív költségvetési támogatásban részesülnek az általános 15 000, illetve 30 000 Ft támogatáson felül.

A kisebbségek felekezeti hovatartozásáról, vallási életéről csak hozzávetőleges képpel rendelkezünk. A magyarországi németek többségükben római katolikusok, kisebb hányaduk evangélikus, illetve a kisegyházak hívője. A horvátok és szlovénok római katolikusok, a szerbek és románok az ortodox egyházhoz tartoznak. A szlovákok felekezeti hovatartozása regionálisan változó, az ország délkeleti részében élők evangélikusok, a Dunántúlon lakó szlovákság római katolikus. A cigányság lokális csoportjai pedig általában azt a vallást követik, amelyet a környező többségi társadalom.

Az asszimiláció megállítása

A kormányzati politika sarkköve az asszimiláció megállítása, és ha lehet, megfordítása. Ez korántsem egyszerű feladat. Hisz részint tudatosítani kell a többségi nemzetben, a magyar közvéleményben, hogy a kisebbségek nem idegenek, ellenkezőleg, államalkotó, az országot gazdagító, azt a szomszéd népekhez és végső soron Európához kapcsoló tényezői a magyar társadalomnak. És meg kell győzni magukat a kisebbségeket, hogy immár nincs mitől tartaniuk, hogy rájuk itt mint kisebbségekre fontos szerep hárul, hogy az ország számít rájuk, számít kultúrájukra, kötődésükre, közvetítőképességükre.

Erre azonban képessé kell tenni őket. Támogatni kell önszerveződésüket, törvényben garantálni jogait, osztársadalmi érdekké emelni helyzetük jobbra fordulását, identitásuk, a szolidaritás, a kölcsönös tolerancia és tisztelet megerősödését. Ehhez leghatékonyabban az iskola, a multikulturális szemléletű oktatás és nevelés járulhat hozzá. Egyrészt elengedhetetlen, hogy a többségi nemzet tagjai megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek a kisebbségekről — különösen fontos ez a leghátrányosabb helyzetű, súlyos előfeltételeknek kitett cigányságra vonatkozóan —, másrészt lényeges, hogy a létrejövő kisebbségi iskola-rendszer az anyanyelvi ismereteken felül a kisebbségek léteire vonatkozó ismereteket is közvetítsen.

Szükség van arra, hogy a kisebbségek önmaguk jogán bekapcsolódjanak a magyarországi megújulási folyamatba. Ez egyrészt fokmérője demokráciáknak, másrészt nélkülözhetetlen ahhoz, hogy abban a minőségben, amely megkülönbözteti őket a többségtől, ugyanolyan elfogadott állampolgárok legyenek, mint abban, ami összeköti őket vele. A hazai kisebbségek nagy részének kettős a kötődése. Lojálisak hazájuk, Magyarország iránt, ugyanakkor kötődnek egy másik kultúrnemzethez is. A magyar kormány őszinte, tisztességes kisebbségpolitikára törekszik. Nem kényszeríti a kisebbségeket rezervátumba, és felesleges választ

... sem állítja őket. Normáiban az európai jogrendhez kapcsolódik, gyakorlatában az itt élő kisebbségek valóságából indul ki. Ez aktív kisebbségvédelmet jelent. Esélyegyenlőséget az élet minden területén — a kisebbségi léthelyzetből fakadó objektív hátrányok elhárítását — és a kulturális autonómia elvének érvényesítését.

A jogállamiság hiánya az elmúlt évtizedekben a kisebbségeket halmazottan sújtotta. Nem tudtak megszerveződni, nem tudták érdekeiket hatékonyan képviselni, és ebből következően nyomást sem tudtak gyakorolni. És a negyvenes-ötvenes években elszenvedett sérelmeik (gondoljunk csak a németek kitelepítésére vagy a gyakorlatilag 1956-ig létező magyar—jugoszláv szembenállásra) tudatukba beépülve belülről még akkor is fékként hatnak, amikor az önszerveződést már nem is tiltják. A cigányságot pedig egészen a nyolcvanas évek végéig nem is tekintették kisebbségnek Magyarországon.

Önszerveződés és önkormányzat

A kisebbségi önszerveződés kiépülése a rendszerváltással egyidőben kezdődött, és folyamata távolról sem lezárt. A korábbi „demokratikus szövetségek” által alakultak, már jelentős tagsággal rendelkeznek, és az adott kisebbség egyesületeinek, szervezeteinek országos csúciszervezeteivé váltak. Tevékenységük központjában az érdekvédelem és érdekképviselés áll. Az újjáalakult kisebbségi szervezetek most építik ki regionális és helyi szervezeteiket, ugyanakkor mellettük, de esetenként velük szemben is új alternatív egyesületek alakultak. A cigányok, németek, románok, szlovákok, szerbek, horvátok, szlovének érdekvédelmi szervezetei mellett a Magyarországon élő lengyel, bolgár, görög, örmény népcsoport is rendelkezik kulturális egyesülettel. A zsidóság zöme felekezetenként tekinti magát, azonban az a hányad, amely kisebbségként határozza meg magát, szintén rendelkezik saját szervezettel és kulturális egyesülettel.

A kisebbségek közül kétségtelenül a cigányság szervezeti palettája a legszínesebb. Közel negyven, gyakran egymással is versengő érdekvédelmi-érdekképviselői szervezetük jött létre. 1991 elején felismerve a túlzott széttagozottság veszélyeit, a szervezetek többsége két nagy csúciszervbe, a Roma Parlamentbe, illetve a Magyarországi Cigányszervezetek Érdekvédelmi Szövetségébe tömörült.

A kisebbségi szervezetek működési költségeire 1991-ben 200 millió forint költségvetési támogatást szavazott meg az Országgyűlés.

Formálódik a kormány és a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek közötti kapcsolattartás intézményi rendszere is. 1990 szeptemberében alakult meg a kormány kisebbségpolitikáért felelős intézménye: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, amelynek a hazai kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati teendőkön túl az egyik legfontosabb feladata a kisebbségi szervezetekkel való folyamatos kapcsolattartás és egyeztetés. E hivatal kezeli a kormány által létrehozott *A magyaror-*

szági nemzeti és etnikai kisebbségekért alapítványt. Az alapítvány 1991-ben 50 millió forint felosztható tőkével rendelkezik, és a kisebbségek identitásának megerősítését szolgáló programokat támogat pályázati rendszerben.

Többség és kisebbség

Az itt élő kisebbségek több évszázada élnek együtt, egymással és a többséget alkotó magyarsággal. Háborús pusztítások után menedéket keresve, később hívásra jöttek, azzal a küldetéssel, hogy termővé tegyék a földeket, fellendítsék a kereskedelmet, részt vegyenek az iparosításban és maradandó épületeket emeljenek.

Közben maguk is változtak, alakultak. Teljesítményük az ország építésében történelmi léptékkal mérhető.

A mai Magyarországon mindenki önkéntesen, saját bevallása, egyéni vállalása alapján azonosul nemzetiséggel, nyelvvel, vallással.

Ki-ki, aminek érzi, annak is vallhatja magát. De az érzés és a vállalás közötti út nehéz, hosszú, és bátorságot kíván a kisebbségi állampolgár, bátoritást a többségi nemzet részéről. Türelmet, támogatást igényel az államtól, a társadalomtól: megértést a kisebbség elégedetlenségével, türelmetlenségével szemben; de a kisebbségtől is megkívánja a felelősséget, a politikai érettséget, a nagy egész, az ország érdekeinek tiszteletben tartását.

A kisebbségek fennmaradási esélyeit a demokrácia, a kialakuló jogállamiság rendszerének garanciái, a velük való állandó törődés teremtheti meg.

De az is kell, hogy a másság tisztelete, megbecsülése, a kisebbségi létből önkéntelenül adódó hátrányok elhárítására való törekvés jellemezze az állam, a többségi nemzet magatartását.

Egyetemes érdek a kisebbségek fennmaradása. Ehhez nélkülözhetetlen a tolerancia és a társadalmi béke. Nélkülük csak a jogokat és lehetőségeket egymás rovására érvényesítő, rivalizáló magatartás alakulhat ki. A kisebbség a többséggel együtt, az egymás mellett és egymásért alapállásából, de nem sérelmi politikát folytatva tudja a maga szerepét elfogadtatni. A gondokat, terheket pedig nyíltan kell vállalni, a problémákat közösen kell kihordani mind az országon belül, mint az államok egymás közti viszonyaiban.

A kibocsátó és befogadó országok a kisebbségek felett nem alkudhatnak az ő rovásukra. A kisebbségeknek szerepet kell kapniuk az államok, a régiók, a települések közti kapcsolatok alakításában. S mivel egymás gondjait ők értik meg a legkönnyebben, biztosítani kell számukra nemcsak az anyaországukkal, nyelv-nemzeteikkel való szabad kapcsolattartást, hanem a népcsoportok egymás közti érintkezését is.

Nem tekintjük a kisebbségi kérdést egyszer s mindenkorra megoldhatónak, napi rutinfeladatnak, s nem fogjuk fel azt országok zárt belső ügyének. Megértjük az anyanemzetek, nyelvországok aggodalmát, figyelmét, törődését, s természetesnek tartjuk a szabad kapcsolattartáson túl a szakmai segítséget, támogatást a kisebbségek fennmaradása, biztos jövője érdekében. ■